

SUBJEKTIVITET PRIRODE U MEĐUNARODNOM PRAVU – IZMEĐU FIKCIJE I REALNOSTI

Sažetak

Štetan uticaj delovanja klimatskih promena i drugih činilaca preti da uništi biodiverzitet na planeti i da naruši mnoge ekosisteme. Stoga je među ekspertima oživela ideja da priroda treba da dobije međunarodni subjektivitet kako bi se omogućila njena egzistencija i kako bi joj bila zaštićena prava. U članku je prikazan istorijat ideje da priroda postane pravni subjekt, zatim se razmatra šta se sve podrazumeva pod terminom „prava prirode” i kako je ovaj pojam regulisan u međunarodnim instrumentima. Takođe se sagledava na koji način je pravo prirode regulisano i na nacionalnom nivou u državama koje su do sada regulisale ovo pitanje i priznale subjektivitet prirodi. Ukazuje se na klimatske parnice koje su pokrenute, a u kojima je postavljeno pitanje prava prirode. Na kraju se upućuje na izazove prilikom potencijalnog dodeljivanja subjektiviteta prirodi. Autor zastupa ideju da se prirodi prizna subjektivitet, te da za to već sada postoje određeni osnovi u međunarodnom pravu.

Ključne reči: životna sredina, prava prirode, klimatske promene, pravni subjektivitet, klimatske parnice.

1. Uvod

Budućnost prirodnih ekosistema planete Zemlje je neizvesna. Gubitak biodiverziteta, dezertifikacija, klimatske promene i narušavanje brojnih prirodnih ciklusa su posledice ljudskog nepoštovanja prirode i nemarnog odnosa koji prozrokuje značajnu štetu životnoj sredini. Očekuje se da će klimatske promene uzrokovati sve češće i duže sušne periode, što bi za posledice moglo imati probleme u dostupnosti hrane, pitke vode, adekvatnog stanovanja i posledice na čitav ekosistem (IPCC Report – Impacts, Adaptation and Vulnerability, 2022, pp. 10-29). U 2021. godini iznet je predlog definicije ekocida (uništavanje prirode i životne sredine bilo u doba rata ili doba mira) kao međunarodnog zločina, za koji

* Master-pravnik, student doktorskih studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Srbija, e-mail: ljubomir.tintor@yahoo.com

se predlaže da u budućnosti postane sastavni deo Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda.¹ Iste godine Savet za ljudska prava Ujedinjenih nacija je priznao pravo na zdravu i čistu životnu sredinu kao osnovno ljudsko pravo, usvojivši Rezoluciju 48/13 (Resolution 48/13 adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021). Iz teksta Rezolucije se posredno može zaključiti da je za ostvarivanje prava na zdravu životnu sredinu neophodno očuvati prirodu i ekosistem (Resolution 48/13 adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021). Pravo na zdravu životnu sredinu prepoznato je i u okviru Evropske unije.² Rezolucijom Generalne skupštine UN se, takođe, uspostavlja osnova za priznavanje osnovnih prava potrošača koja, između ostalog, obuhvataju i pravo potrošača na zdravu i održivu životnu sredinu (General Assembly, Consumer protection Resolution, A/RES/39/24, 16 April 1985).

Od 1950-ih, postoji sve veća kolektivna svest o opasnostima koje prete prirodnim resursima i o šteti koju trpi životna sredina. Iz ovog razloga je nastalo pravo životne sredine kao oruđe za odbranu flore i faune. Međutim, slabosti prava životne sredine ogledaju se u činjenici da je ono nastalo na temeljima antropocentričnog pravnog okvira – subjekti prava su ljudi. Pored antropocentrizma postoji još nekoliko faktora koji utiču na slabosti prava životne sredine. Tako Bag (Bugge) ukazuje na složenost prirode i nemogućnost uticanja na prirodne zakone, kao i da su mnogi problemi u oblasti životne sredine nevidljivi i da mnoge karakteriše naučna neizvesnost (Bugge, 2013, pp. 3-26). Ono što je ključno za priznanje subjektiviteta, a što ovaj autor ističe kao značajan problem prava životne sredine, jeste činjenica da priroda ne može sama da deluje u pravnom poretku, već je moraju zastupati fizička ili pravna lica (Bugge, 2013, pp. 3-26).

Imajući u vidu ove činjenice, među ekspertima za međunarodno pravo oživila je ideja da priroda treba da dobije status subjekta međunarodnog prava. Ljudi širom sveta ulažu maksimalne napore da se planeta zaštiti od pretnji kao što su zagađenje vazduha i vode, krčenje šuma, gubitak biljnih i životinjskih vrsta itd. Tako, primera radi, poslednjih godina prava prirode su postala zakonska realnost u Ekvadoru, Boliviji, Bangladešu i o njima se sve više raspravlja i na međunarodnom nivou (Tanasescu, 2016, pp. 107-128; Boyd, 2018, pp. 13-17). Sa druge strane, pokreti za zaštitu prirode se zalažu da ekosistemi³ kao što su reke, jezera i planine

¹ Više o ovoj temi vid. Tintor, 2021a, pp. 275-292.

² Ovo pravo je prepoznato kao pravo potrošača u EU, ali i svim državama koje dele iste vrednosti, uključujući i Republiku Srbiju. Vid. takođe Zakon o zaštiti potrošača, *Službeni glasnik RS*, br. 88/2021.

³ Koncept ekosistema je prvobitno stvorio oko 1930. godine botaničar Tensli (Arthur Tansley), ali je od tada evoluirao. Danas se pod pojmom „ekosistem” podrazumeva grupisanje živih bića koja dele isti biotop ili stanište i međusobno su povezana. Ekosistem se možda još jednostavnije

imaju zakonska prava na isti, ili barem sličan način kao i ljudska bića. Ideja ovih organizacija jeste da se na prirodu više ne gleda kroz antropocentričnu, već ekocentričnu koncepciju, te da se sprovode politike i usvajaju zakoni posvećeni zaštiti prirode (Padiiaa, 2021; Wesche, 2021, pp. 49-68).⁴

Iz tih razloga, u ovom radu će se analizirati vrlo interesantno pitanje – da li priroda kao takva može biti subjekt međunarodnog prava i pod kojim uslovima. U članku će biti prikazan istorijat ideje da priroda postane pravni subjekt, zatim će se razmotriti šta se sve podrazumeva pod terminom „prava prirode” i kako je ovaj pojam regulisan u međunarodnim instrumentima. Da bi se dobila kompletna slika o pravima prirode, neophodno je sagledati na koji način je pravo prirode regulisano i na nacionalnom nivou država koje su do sada prepoznale ovo pravo, te će se izvršiti analiza zašto su prava prirode definisana baš na taj način. Takođe, ukazaće se na klimatske parnice koje su pokrenute širom sveta, a u kojima je postavljeno pitanje prava prirode. Istraživanje je sprovedeno primenom uporednopravnog metoda kako bi se uspostavila kompletna slika da li subjektivitet prirode ima pravnog osnova ili ne. U zaključku se analiziraju izazovi koji se mogu pojaviti prilikom dodeljivanja subjektiviteta prirodi u međunarodnim okvirima.

2. Istorijski razvoj i sadržaj prava prirode

Korene ideja o subjektivitetu prirode možemo naći kod mnogih domorodačkih plemena i u istočnjačkim religijama, poput hinduizma.⁵ Među religijama Indijanaca vladala je ideja da ljudi i drugi oblici života čine jedinstveno društvo. Indijanci su medvede, na primer, smatrali „ljudima medvedima” (Nash, 1989, pp. 117-118). Poglavica plemena Lakota, Medved Koji Stoji, isticao je da je sve povezano i reke je zvao svojom braćom. Slične poglede na prirodu, koji se mogu uzeti kao priznanje njenog subjektiviteta, mogu se pronaći i u taoizmu i budizmu (Nash, 1989, pp. 117-118).

Začeci ideje subjektiviteta prirode kao takve u pravu zabeleženi su u sudskom sporu iz 1972. godine pred Vrhovnim sudom Sjedinjenih Američkih Država u slučaju *Sijera klub protiv Mortona* (*Sierra Club v Morton*). Ideja o subjektivitetu

može definisati kao skup formiran od živih bića i neživih elemenata životne sredine i vitalni odnos koji se uspostavlja između njih. Neophodno je napomenuti da postoje dva tipa ekosistema. Prvi je kopneni, u koji na primer spadaju džungle, šume, pustinje, dok drugi tip ekosistema predstavljaju vodeni ekosistemi poput okeana, močvara, jezera itd. (Kuplet, 2022).

⁴ Ekocentrizam je grana mišljenja koja nalazi suštinsku vrednost u svim živim organizmima, zauzimajući holistički pogled na Zemlju, za razliku od užeg pristupa zasnovanog na antropocentričnim osnovama (Vashisht, 2020).

⁵ Više o ovome vid. Coward, 2003, pp. 411-419.

i davanju zasebnih prava prirodi proizlazi iz raznih pristupa poput filozofskih mišljenja, naučnih dokaza, kulturnog nasleđa, raznih društvenih faktora kao što je međuzavisnost prirode i čoveka, te novih pravnih shvatanja. Cilj ostvarivanja ovih prava je da se obezbedi najviši nivo zaštite životne sredine pod kojim ekosistem može da napreduje i čija se prava ne krše. Ova prirodna prava se vrlo često povezuju sa ljudskim pravima, posebno pravom na čistu i zdravu životnu sredinu (Challe, 2021). Spor u slučaju Sijera klub protiv Mortona je nastao kad su nadležne službe izdale dozvolu za izgradnju objekata na području Mineral King Vejli u Sijera Nevadi. Ekološka organizacija Sijera klub je podnela tužbu zahtevajući da se obustavi započeti projekat uz tvrdnju da će izgradnja objekata značajno narušiti životnu sredinu i ekosistem. Niži sud je odbacio tužbeni zahtev a slučaj je upućen Vrhovnom sudu na odlučivanje. U međuvremenu, Stoun je u radu pod nazivom „Trebali li drveće imati status – prema zakonskim pravima za prirodne objekte”, istakao tezu da bi prirodna područja i sama priroda trebalo da dobiju pravni subjektivitet zagaranтовan zakonom kako bi adekvatno i uspešno odbranili svoj ekološki integritet od šteta koje im prete (Stone, 1972, pp. 450-501).⁶ U svom članku, Stoun je istakao da iako ova ideja u prvi mah izgleda smešno, to se uvek dešava kada se novim kategorijama žele priznati određena prava.⁷ On je pravni subjektivitet prirode smatrao neophodnim uslovom za njenu zaštitu jer u aktuelnom pravnom sistemu SAD organizacije za zaštitu životne sredine nemaju pravo da u sudskim postupcima pred američkim sudovima zaštite isključivo prirodu i ekosisteme (Babcock, 2016, pp. 12-33).⁸ Vrhovni sud nije prihvatio tužbeni zahtev Sijera kluba zbog, kako je naveo, nedostatka aktivne legitimacije, ali je pod uticajem Stounovih ideja sudija Daglas (William O. Douglas), izneo suprotno mišljenje u kojem je istakao da izuzetna zabrinutost javnosti po pitanju očuvanja životne sredine opravdava dodeljivanje pravnog subjektiviteta prirodi kako bi se zaštitio sopstveni integritet (*Sierra Club v Morton*, 405 U.S., paras. 745-747 S. Ct. 1972).⁹ Navedenu tezu on dopunjuje činjenicom da se u pravu često koriste pravne fikcije, te je s tim u vezi naveo primer broda kome se u pomorskom pravu priznaje pravni subjektivitet u određenim situacijama, zbog čega smatra da nema smetnji da i priroda (livade, reke, vazduh) imaju isti status s obzirom

⁶ Ovakve stavove možemo pronaći u stavovima Globalne alijanse za prava prirode i treba ih tumačiti kao odgovor na trenutni odnos čoveka prema prirodi. Opširnije vid. GARN.

⁷ Sva prava koja se odnose na korporacije i manjinske grupe izgledala su nemoguća i neverovatna sve dok nisu bila usvojena (Stone, 1972, p. 453).

⁸ Od značaja je istaći da je pravni interes za podnošenje tužbe za zaštitu prava prirode postojanje štete za prirodu, ali samo pod uslovom da ta šteta utiče na prava ljudi. Drugim rečima, ukoliko ne postoji uzročna veza između ugroženog resursa prirode i štete koju pretrpi čovek, nema ni spora.

⁹ Sijera klub je 1972. godine uspeo da obustavi izgradnju spornog kompleksa objekata nakon izmene tužbenog zahteva u drugom postupku, ali je taj postupak irelevantan za temu ovog članka.

na destruktivne posledice koje izazivaju moderne tehnologije savremenog života (*Sierra Club v Morton*, 405 U.S. paras. 727, 745-747 S. Ct. 1972).

Pitanje pravnog subjektiviteta prirode je, nakon ovog spora, počelo da privlači sve veću pažnju autora koji su isticali značajne argumente u prilog tezi da prirodi treba dati to pravo, a pre svih činjenicu da se kroz istoriju proširivao opseg kategorija koje su dobijale pravni subjektivitet. U tom smislu Nash navodi da su tokom vremena deca, crnci i žene dobili svoja prava, te se po analogiji ne može isključiti mogućnost da priroda dobije subjektivitet u međunarodnom pravu (Nash, 1982, pp. 121-128). Kako je ukazano u literaturi, a pozivajući se na revoluciju morala među ljudima, ljudi nisu jedini entitet koji ima određena prava. Naime, moguće je prava dodeliti i drugim entitetima poput životinja i biljaka, te bi u budućnosti mogli progresivnim napretkom subjektivitet dodeliti kanjonima i obalama, (Nash, 1982, p. 132). Nakon ovih prvobitnih ideja o davanju subjektiviteta prirodi, pokrenule su se ozbiljne debate o nekim fundamentalnim ograničenjima postojećih zakona o životnoj sredini s obzirom na zabrinjavajuće pogoršanje njenog stanja poslednjih godina u svetu. Zagovornici prava prirode u prilog uspostavljanju međunarodnog subjektiviteta iznose dva stava. Prvo, pošto je priznavanje ljudskih prava delimično zasnovano na filozofskom uverenju da ta prava proizlaze iz postojanja čovečanstva, onda je po analogiji moguće uspostaviti i prava prirode iz proste činjenice da priroda postoji (Sheehan, 2013, pp. 222-238). Drugi argument koji se često koristi jeste da opstanak ljudi zavisi od zdravih ekosistema, pa tako zaštita prava prirode zauzvrat unapređuje ljudska prava (Sheehan, 2013, pp. 222-238). Na opasku da priroda ne može biti subjekt jer ne može sama sebe da zastupa, zagovornici ideje prirode kao pravnog subjekta iznose veoma jake argumente da se u istom položaju nalaze i multinacionalne kompanije i razne korporacije, pa svejedno imaju priznat subjektivitet i na nacionalnom i na međunarodnom nivou (Sheehan, 2013, pp. 222-238).

Oni koji zagovaraju postojanje prava prirode zastupaju stav da ekosistem ima pravo na status pravnog lica i kao takav ima pravo da se brani pred sudom od ekološke štete, uključujući degradaciju životne sredine uzrokovanu ljudskim delatnostima ili klimatskim promenama.¹⁰ Ukoliko se prirodi prizna status pravnog lica, priroda više ne bi predstavljala samo nečiju svojину, već bi postala zaseban entitet koji ima nezavisno i neotuđivo pravo da postoji (CELDf, 2016). Pravne radnje u korist prirode kao pravnog subjekta mogli bi preduzimati pojedinci koji su eksperti u oblasti zaštite životne sredine ili ekološke organizacije.¹¹

¹⁰ Ovakve stavove možemo pronaći u stavovima Globalne alijanse za prava prirode, i treba ih tumačiti kao odgovor na trenutni odnos čoveka prema prirodi. Opširnije vid. GARN.

¹¹ Postojanje zastupnika koji u sudskom postupku zastupa tuđe interese, kao, na primer, interese nerođenog deteta, već postoji u pravu, pa bi isti princip mogao uspešno da se primeni i za

Gljučni momenat u razvoju subjektiviteta prirode desio se 2006. godine kada je u mestu Tamakva (Tamaqua) u saveznoj državi Pensilvaniji, SAD, zabranjeno odlaganje toksičnog mulja iz kanalizacije (Brei, 2013, pp. 393–408). Indirektno, ovakav stav nadležnih vlasti nagoveštava priznavanje prava prirode potrebnim, alternativno neophodnim uslovom ostvarivanja ljudskog prava na zdravu, zaštićenu i uravnoteženu životnu sredinu. Tako je Tamakva postao prvi grad u svetu koji je u zakonu priznao prava prirode (CELDF, 2021). U međuvremenu je u još nekoliko saveznih država SAD priznato pravo prirode,¹² što je otvorilo i pitanje priznanja prava prirode kako na saveznom, tako i na međunarodnom nivou.

3. Subjektivitet prirode na nacionalnom nivou

Do sada je sedamnaest država prepoznalo subjektivitet prirode i unelo posebne odredbe u svoj pravni sistem bilo kroz savezne zakone ili ustave (UN, 2021). Države koje su decidirano priznale subjektivitet samoj prirodi ili njenim ekosistemima (rekama, jezerima, morima ili šumama) uglavnom su države Južne i Centralne Amerike, uz države Okeanije. Ovakva tendencija se može opravdati jakim uticajem domorodačkih naroda u tim delovima sveta, koji žive u skladu sa eko-centričnim principima.

Prva država koja je krenula ovim putem bila je Ekvador (Akchurin, 2015, pp. 937-968). Ustavne odredbe koje regulišu ovu oblast ističu da priroda ili Pačamama (Pachamama), gde se život reprodukuje i javlja, ima pravo na integralno poštovanje svog postojanja i održavanja i regeneracije svojih životnih ciklusa, strukture, funkcija i evolucionih procesa (Constitution of the Republic of Ecuador, 2008, Art. 71). Takođe se navodi da „priroda ima pravo da se potpuno obnovi [...] nezavisno od obaveze [...] da se ljudi obeštete” (Constitution of the Republic of Ecuador, 2008, Art. 72). U sledećem članu navodi se da se u slučajevima ozbiljnog ili trajnog uticaja na životnu sredinu, uključujući i one izazvane eksploatacijom neobnovljivih prirodnih resursa, državi nameće obaveza da uspostavi adekvatne mere i uspostavi mehanizme koji će uspešno odgovoriti na ljudske delatnosti koje mogu dovesti do nestanka vrsta ili trajne devastacije prirode i ekosistema (Constitution of the Republic of Ecuador, 2008, Art. 73).¹³

potrebe zastupanja interesa prirode.

¹² Ohajo, Nju Hempšir, Kolorado. Vid. detaljnije CELDF, 2021.

¹³ Očigledno da su ove ustavne odredbe nastale iz potrebe da se zaštiti ekosistem amazonske prašume. Odredbe Ustava su formulisane pod uticajem stavova koje je još Stoun izneo davne 1972. godine.

Dve godine nakon Ekvadora, Bolivija je pošla istim putem. Interesantno je da je u bolivijskom ustavu pravo prirode priznato posrednim putem, u okviru odeljka ustava koji je posvećen zaštiti životne sredine „Majke Zemlje”. Čl. 33 Ustava određuje da „svako ima pravo na zdravu, zaštićenu i uravnoteženu životnu sredinu”. Ovo pravo mora biti priznato pojedincima i kolektivima, sadašnjim i budućim generacijama, kao i *drugim živim bićima*, tako da se mogu razvijati na normalan način (Bolivian Law 071, Ley de Derechos de la Madre Tierra, 21 December 2010, Art. 33). Očigledno je da se pod drugim živim bićima podrazumeva subjektivitet prirode. Ustavom je omogućeno bilo kome da pokrene sudski postupak za zaštitu životne sredine ukoliko joj preti nenadoknadiva šteta, a građanima je dato supsidijarno pravo da preuzmu legalne akcije za zaštitu životne sredine dok javne vlasti ne počnu da delaju. Primetno je međutim, da ekonomski interesi imaju očigledan primat nad pravima prirode,¹⁴ te je zalaganje za prava prirode ipak deklarativno i učinjeno sa željom da se prvenstveno udovolji domorodačkim narodima.

Sledeća država koja je prepoznala prava prirode i inkorporirala ih u nacionalno pravo je Novi Zeland. Država je kroz sporazume sa Maorima priznala status pravnog lica šumama i reci Vanganui (Whanganui) koju koriste Maori (Treaty Settlement between the Whanganui Iwi and the Crown Government, 2012, pp. 4-14). Za Maore je preuzimanje odgovornosti za životnu sredinu i njenu zaštitu važan aspekt zdravog odnosa između ljudi i prirode (Hsiao, 2012, pp. 372-374). Novi Zeland je usvojio zakone koji priznaju da priroda više nije podložna ljudskom vlasništvu (Boyd, 2017, p. 155). Novom ideologijom na Novom Zelandu priznaje se činjenica da su ljudi deo prirode; oni nisu odvojeni od nje niti dominantni nad njom. Ovi zakoni naglašavaju prirodu kao nosioca prava, kao i važnost ljudske odgovornosti za očuvanje ovih prava (Boyd, 2017, p. 156).

Australija je 2020. godine donela pravni akt o okeanima i životnoj sredini (Akt o Velikom okeanskom putu i životnoj sredini) u kojem se eksplicitno priznaje Veliki okeanski put kao „jedan živi i integrisani prirodni entitet” (Great Ocean Road and Environs Protection Act 2020, No. 19 of 2020, 16 June 2020, Section 1). Ovaj pravni akt predstavlja nastavak priznavanja subjektiviteta prirode u australijskom pravnom sistemu, s obzirom na to da je još 2017. godine u parlamentu savezne države Viktorije donet *lex specialis* o pravima reke Jare. U ovom zakonu se navodi da reka Jara zaslužuje zaštitu a, istovremeno, priznaju se posebna prava koja imaju Aboridžini kao domorodački narod, te se ukazuje na suštinske veze između domorodačkog naroda i reke. Imajući u vidu krucijalni značaj koji

¹⁴ Bolivija priznaje prava prirode, ali s druge strane promoviše se eksploatacija prirodnih resursa putem rudarske industrije, izazivajući kontinuirano i nepovratno uništavanje prirode i autohtonog zemljišta (Villavicencio Calzadilla & Kotzé, 2018, p. 19).

reka ima za egzistenciju Aboridžina i održavanje njihovog tradicionalnog načina života, oni su ovlašćeni i zaduženi za očuvanje ekosistema reke i njenih prava (Yarra River Protection-Wilip-gin Birrarung murrong Act 2017, pp. 12-23).¹⁵ Navedene odredbe definitivno potvrđuju da čovek i priroda moraju da žive u harmoniji ukoliko žele da očuvaju međusobnu egzistenciju. Usvajanje ovog *lex specialis*-a i odredbe samog zakona mogu poslužiti kao veoma jak argument zagovornicima ideje da priroda treba da dobije subjektivitet u međunarodnom pravu.

Trebalo bi naglasiti činjenicu da je za sada Francuska jedina država u Evropi koja je kroz proces nadogradnje Povelje o životnoj sredini, koja čini sastavni deo Ustava, priznala subjektivitet prirodi. Amandmani koji su usvojeni odnose se na pitanja poput ekocida, zaštite prirode i životinja, te na zaštitu ekosistema i životne sredine (O'Brien, 2021). Od posebnog značaja je amandman koji predviđa da Republika Francuska garantuje očuvanje biodiverziteta, životne sredine i borbu protiv klimatskih promena, te je njeno delovanje usmereno ka stalnom napredovanju u tom pogledu (Amendements à la Constitution française et à la Charte de l'environnement, 2018, Art. 1). U francuskoj prekomorskoj teritoriji Novoj Kaledoniji, na Ostrvima Lojalnosti 2016. godine, pod pritiskom domorodačkog naroda Kanake, usvojen je Kodeks o životnoj sredini u kome se naročito ističe da se određenim elementima prirode može priznati subjektivitet (Code de l'environnement de la province Des Iles Loyaute, 2016, Art. 110).¹⁶

Indija je takođe primer države koja priznaje prava prirode u svom ustavu. Ustav Indije nameće obavezu svim građanima da zaštite i unaprede prirodnu sredinu, uključujući šume, reke i divlje životinje, i da imaju saosećanja za sva živa bića (Amendments to the Constitution of the Republic of India, 2020, Art. 51). Prema stavovima eksperata za životnu sredinu, ove odredbe Ustava nastale su pod značajnim uticajem ekološke prakse Vrhovnog suda Indije koji je zauzeo veoma napredne stavove (ACLRC, 2021).

El Salvador je 2020. godine usvojio ustavne amandmane u kojima se eksplicitno priznaje subjektivitet prirodi. U Ustavu se navodi da je priroda subjekt prava, jer stvara, reprodukuje i ostvaruje život. U istom delu se priznaje pravo na puno poštovanje njenog postojanja, održavanje i regeneraciju njenih životnih

¹⁵ Sličnu odluku je doneo Ustavni sud Gvatemale, 7. novembra 2019. godine, kojom se priznaje duhovni i kulturni odnos između starosedelačkog naroda i elementa vode, priznajući vodu kao živo biće (Courte de constitutional Guatemala, 7 November 2017).

¹⁶ U Francuskoj je takođe tokom 2019. godine pokrenuta peticija da se prizna pravni subjektivitet reke Tavignanu na Korzici. Ovo je prva peticija takve vrste koju su podržali kako građani, tako i lokalne vlasti. Poseban značaj ima činjenica da su ovu peticiju podržali i poslanici Evropskog parlamenta, što znači da i na evropskom kontinentu raste svest o potrebi priznanja prava prirode na međunarodnom nivou (opširnije vid. Declaration for the Rights of the River). Cilj peticije je raspisivanje referenduma o statusu reke.

ciklusa, funkcija i evolucionih procesa (Constitution of the Republic of El Salvador, 2020, Art. 28).

Na kraju ovog dela treba ukazati na to kako je Peru definisao prava prirode u svom pravnom okviru. Subjektivitet prava prirode je priznat i priroda je definisana na ekocentričnoj osnovi. Navodi se da je priroda živo biće koje s obzirom na svoju suštinsku vrednost zahteva i ima pravo na zaštitu države (PL 6957/2020-CR-National Law / Federal Act of Peru, 2020). Zakon, dalje priznaje pravo svakom licu da podnese tužbu radi zaštite prava prirode.

Primećuje se tendencija da sve više država u svom pravnom sistemu prepoznaju subjektivitet prirode, bilo na državnom nivou kroz ustavne amandmane i zakone ili kroz sudske presude i akte na lokalnom nivou. Ovakva situacija govori u prilog tezi da postoji ozbiljna svest na svetskom nivou da priroda više nije svojina čoveka podobna isključivo za eksploataciju, već da je potrebna koegzistencija prirode i ljudi, te život u harmoniji sa prirodom. Primetno je da nisu sve države koje su priznale subjektivitet to uradile na isti način i u istom obimu. Najčešće je to učinjeno pojedinim segmentima prirode od izuzetnog značaja za određenu lokalnu zajednicu. Uništenje prirode bi za te zajednice predstavljalo onemogućavanje uobičajenog načina života. Najčešće se subjektivitet daje rekama, što se vidi na primeru Indije, Bangladeša i Novog Zelanda ili šumama i prašumama, što je slučaj u Brazilu. U poređnom analizom primećuje se da države koje su prepoznale subjektivitet prava prirode vide ih kao inherentna, urođena i neotuđiva prava, priznajući pravo na egzistenciju, razvoj i regeneraciju ekosistema i prirode, te zaštitu od degradacije.

4. Subjektivitet prirode u međunarodnim instrumentima

Za sada, nekoliko instrumenata mekog prava prepoznaju suštinsku vrednost prirode. Rio deklaracija iz 1992. godine u svojoj preambuli prepoznaje međuzavisnost između održivosti prirode, planete Zemlje i čovekovog postojanja (Rio Declaration on Environment and Development, adopted by General Assembly UN, 14 June 1992, Preamble). U poslednje dve decenije ideja o pravnoj ličnosti prirode i ekosistema je doživela ekspanziju na međunarodnom nivou, što je dovelo do poziva da se usvoji Univerzalna deklaracija o pravima prirode koja bi predstavljala pandan Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima.¹⁷

Generalna skupština UN 2010. godine je usvojila Rezoluciju o harmoniji sa prirodom, ohrabrujući države članice da iskoriste „Dan Majke Zemlje” za

¹⁷ Već duži niz godina pod okriljem UN razmatra se usvajanje jednog ovakvog univerzalnog dokumenta, ali još uvek ne postoji opšta saglasnost.

promociju života u skladu sa prirodom (General Assembly Resolution Harmony with Nature A/RES/65/164, 19 August 2010). U Boliviji je u isto vreme održana Svetska narodna konferencija o klimatskim promenama i pravima „Majke Zemlje”, gde je izložen Nacrt deklaracije o pravima Majke Zemlje koji je predat Ujedinjenim nacijama na razmatranje.¹⁸ Ova deklaracija je po uzoru na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima zamišljena kao neobavezujući *soft law* pravni instrument. Za njeno efikasno sprovođenje, kada jednog dana bude usvojena, biće potrebni različiti zakoni, institucije i prakse koje odgovaraju posebnostima država širom sveta.¹⁹

Stalnu aktivnost i interes pojedinih zemalja da se dalje produbljuje koncept prava prirode uvažila je Generalna skupština UN u svojoj Rezoluciji o harmoniji s prirodom iz 2016. godine (General Assembly Resolution 71/232, Harmony with Nature, 21 December 2016). U Rezoluciji se naglašava da neke zemlje priznaju prava prirode u kontekstu promocije održivog razvoja i izražavaju uverenje da je, u cilju postizanja pravedne ravnoteže između ekonomske, društvene i ekološke potrebe sadašnjih i budućih generacija, neophodno promovisati život u harmoniji sa prirodom.²⁰

¹⁸ Značaj ove konferencije ogleda se u prvom međunarodnom pokušaju da se postigne konsenzus na međunarodnom nivou kako bi se doneo obavezujući ili neobavezujući međunarodni instrument koji decidirano priznaje prava prirode.

¹⁹ Iako ova deklaracija još uvek nije usvojena, njen ogroman značaj ogleda se u priznanju subjektiviteta kako planete Zemlje, tako i svih živih bića. U prvom članu se naglašava da su prava planete urođena i neotuđiva po tome što proizlaze iz istog izvora kao i postojanje same planete (The Universal Declaration of the Rights of Mother Earth, Draft, proclaimed on 22 April 2010, Art. 1, para. 4). Takođe je naznačeno u Deklaraciji da su prava svakog bića ograničena pravima drugog bića i da eventualni konflikt između njihovih prava mora biti rešen na način koji održava ravnotežu planete (The Universal Declaration of the Rights of Mother Earth, Draft, proclaimed on 22 April 2010, Art. 1, para. 7). Sva ljudska bića su zadužena za poštovanje prava „Majke Zemlje”. Na kraju, u čl. 4 se navodi šta se sve podrazumeva pod generičkim pojmom biće, a ono što je značajno jeste to da se decidirano navode svi elementi prirode. Tako su pod pojam prirode uključene prirodne vrste i svi drugi prirodni entiteti koji postoje na planeti (The Universal Declaration of the Rights of Mother Earth, Draft, proclaimed on 22 April 2010, Art. 4, para. 1). Ovaj član se s pravom može uzeti kao eksplicitno priznanje međunarodnog subjektiviteta prirode. Ovaj argument dobija na značaju ako se ispravno sagledaju težnje za donošenje ovog međunarodnog instrumenta koje su iskazane u preambuli. Pre svega se misli na odredbe koje ukazuju na potrebu uspostavljanja ravnoteže među svim živim bićima koja se najbolje može ostvariti kroz priznanje subjektiviteta kako životinjama, tako i prirodi (The Universal Declaration of the Rights of Mother Earth, Draft, proclaimed on 22 April 2010, Preamble). Shodno izloženoj argumentaciji, teško da se mogu pronaći kvalitetni kontraargumenti međunarodnom subjektivitetu prirode.

²⁰ Iako nijedan međunarodni instrument čvrstog karaktera ne prepoznaje subjektivitet prirode, treba naglasiti da je Konvencija o biološkoj raznolikosti prvi međunarodni ugovor u okviru kojeg se predlaže unapređenje prava prirode (Convention on Biological Diversity (CBD) adopted

Od regionalnih dokumenata koji priznaju međunarodni subjektivitet prirode svakako treba izdvojiti Rezoluciju 372 koju je 2017. godine donela Afrička komisija za ljudska prava i prava naroda (African Commission on Human and People's Rights. ACHPR/Res 372 (LX) Resolution on the Protection of Sacred Natural Sites and Territories, 2017). U Rezoluciji se priznaje uloga zaštitnika prirode. Sveti prirodni lokaliteti i teritorije, a samim tim i ljudska prava, ugroženi su zbog brzog rasta industrijskog razvoja štetnog po životnu sredinu. U Rezoluciji se naglašava da neusklađen razvoj industrije može izazvati nesagledivu štetu kako po kulturu afričkih naroda, tako i po prirodu koja je neophodna za njihov tradicionalni način života (Wilton, 2017). Nameće se obaveza zaštite svetih prirodnih mesta na afričkom kontinentu (African Commission on Human and People's Rights. ACHPR/Res 372 (LX) Resolution on the Protection of Sacred Natural Sites and Territories, 2017). Ovi stavovi vezuju se, pre svega, za tradicionalni način života afričkih naroda, te su i proizašli kao rezultat njihove životne filozofije koja podrazumeva da se veliki deo sredstava za život prikuplja u skladu sa idejom „suživota sa prirodom” (Wilton, 2017). S obzirom na sličnu filozofiju naroda Azije o subjektivitetu prirode, odredbe poput ovih se mogu pronaći i u nekim instrumentima regionalnog karaktera u Aziji.²¹

Značajan podstrek u borbi za priznanje međunarodnog subjektiviteta prirode moglo bi da predstavlja savetodavno mišljenje Međuameričkog suda za ljudska prava. Sud je ukazao na otvorenost za priznavanje prava prirode, nezavisno od ljudskih interesa, u okviru prava na zdravu životnu sredinu sadržanog u čl. 26 Američke konvencije o ljudskim pravima u vezi sa čl. 11 Protokola iz San Salvadora. To znači da se priroda i životna sredina štite ne samo zbog koristi koje pružaju čovečanstvu ili posledica koje njihova degradacija može imati na druga ljudska prava, kao što su zdravlje, život ili lični integritet, već i zbog njihovog značaja za druge žive organizme (Advisory Opinion OC-23/17 of November 15, 2017 Requested by the Republic of Colombia: The Environment and Human Rights, Inter-American Court of Human Rights, para. 62).

by General Assembly UN, 29 December 1993). U „Nultom nacrtu” za globalni okvir biodiverziteta nakon 2020. godine navodi se da treba razmotriti i usvojiti prava prirode tamo gde je to prikladno (Updated Zero Draft of the Post-2020 Global Biodiversity). Strane CBD-a su osnovale otvorene radne grupe za pripremanje dokumenta koji se bavi pitanjem održivosti biodiverziteta nakon 2020. godine, sa ciljem da se napravi ambiciozni plan za transformaciju odnosa društva prema biodiverzitetu i obezbeđivanje da do 2050. godine bude ispunjena zajednička vizija življenja u skladu sa prirodom. Dodatno vid. Taylor *et al.*, 2020, pp. 1089-1096.

²¹ Na primer Azijski pakt o starosedelačkim narodima (AIPP). AIPP radi na jačanju solidarnosti, saradnje i kapaciteta autohtonih naroda u Aziji da promovišu i zaštite njihova prava, kulture i identitete, kao i njihove održive sisteme upravljanja resursima za njihov razvoj i samoopredeljenje (ESRC-NET).

5. Klimatske parnice i prava prirode

Odgovornost države za štetu koju pričinjavaju klimatske promene zbog ne sprovođenja politike zaštite životne sredine je prvi put u sudskom postupku potvrđena 2015. godine u slučaju Urgenda, a konačno potvrđena i odlukom Vrhovnog suda Holandije 2019. godine. U ovom postupku nadležni holandski sudovi su zauzeli, odnosno podržali stav da je država dužna da preduzima mere za ublažavanje klimatskih promena koje su u funkciji očuvanja i zaštite životne sredine i to na osnovu odredbi Evropske konvencije o ljudskim pravima, nezavisno od činjenice da li je posebnim propisom izričito predviđena dužnost države da preduzima konkretne mere u tom cilju.²²

U pogledu prakse međunarodnih sudova, prvi put se neki međunarodni sud dotakao pitanja zdrave životne sredine kao jednog od osnovnih ljudskih prava u sporu iz 2020. godine između domorodačkog naroda Laka Honat (Lhaka Honhat) protiv države Argentine. Međuamerički sud za ljudska prava je u pomenutom predmetu potvrdio priznanje nezavisnih prava prirode i utvrdio da su aktivnosti poput ilegalne seče drveća uticale na način života starosedelaca i pristup vodi, hrani i zdravoj životnoj sredini (*Indigenous Communities Members of the Lhaka Honhat Association v Argentina*, Inter-Am. Ct. H. R., 6 February 2020, para. 203).²³ Odluka dodatno štiti sastavne delove prirode i mogućnost priznavanja povrede prava starosedelaca na prirodna dobra osim prava svojine, odnosno isključive kontrole nad njihovim zemljištem.²⁴ Međuamerički sud je u ovom predmetu tumačio instrumente ljudskih prava kao žive instrumente koji prate evoluciju sadašnjeg vremena i uslova života, što je od krucijalnog značaja za progresivni razvoj ljudskih prava i njihovu zaštitu (Tigre, 2021, p. 711). Na osnovu ovog obrazloženja, opravdano je prošireno značenje prava iz čl. 26 Američke konvencije o ljudskim pravima. Značaj presude se ogleda u činjenici da je Sud ukazao na značaj uloge autohtonih naroda u upravljanju životnom sredinom i razvoju zbog njihovog tradicionalnog znanja i prakse te posebnog odnosa sa prirodom.

U aprilu 2018. godine grupa mladih podnela je ustavnu žalbu protiv države Kolumbije i nekoliko korporacija u kojoj je zahtevano da Vlada promeni

²² Za više informacija o razvoju klimatskih parnica vid. (Tintor, 2021b, pp. 249-265).

²³ Nakon što je u slučaju Urgenda ustanovljena odgovornost države za propuste u sprovođenju klimatske politike i za štetu koju pričinjavaju klimatske promene, primetan je rast ovih parnica pred nacionalnim sudovima širom sveta.

²⁴ Treba naglasiti da je zemljište kao predmet zaštite, u okviru međunarodnog prava životne sredine, prepoznato tek u poslednjoj fazi razvoja međunarodnog prava zaštite životne sredine. Na globalnom nivou se ta vrsta zaštite odnosi na prava i obaveze država koji proističu iz Konvencije UN o borbi protiv dezertifikacije u zemljama s teškom sušom i/ili dezertifikacijom, posebno u Africi, iz 1994. godine (Todić, 2021, p. 396).

dotadašnju klimatsku politiku (vid. Supreme Court of Columbia, *Future Generations v Ministry of the Environment and Others*). Glavni argument u ustavnoj tužbi zasnivao se na tvrdnji da su klimatske promene ugrozile njihova osnovna prava na zdravu životnu sredinu, život, zdravlje, hranu i vodu, a da je Vlada prekršila njihova prava i prava budućih generacija ne čineći dovoljno u borbi protiv krčenja šuma u Amazoniji. Vrhovni sud Kolumbije je presudom *Future Generations v Ministry of the Environment and Others* priznao da su „osnovna prava na život, zdravlje, minimum egzistencije, sloboda i ljudsko dostojanstvo suštinski povezani i određeni životnom sredinom i ekosistemom” (Supreme Court of Columbia, *Future Generations v Ministry of the Environment and Others*, 12 February 2018, pp. 20-51).

U Indiji je 2017. Vrhovni sud Indije priznao pravni subjektivitet dvema najvećim rekama Jamuni i Gangu nazivajući ih „živim ljudskim bićima” i pravnim i moralnim licima (Yarlagadda, 2021). Vrhovni sud Indije je utvrdio da se „ekološka pravda može postići samo ako se odmaknemo od principa antropocentričnog ka ekocentričnom”, dodatno naglašavajući da su „ljudi deo prirode a neljudsko ima suštinsku vrednost” (Kauffman & Martin, 2018, pp. 1-22). Prilikom dodeljivanja subjektiviteta ovim rekama, sud je imao u vidu sveti značaj ovih reka za indijski narod (Yarlagadda, 2021).²⁵ Takođe, sud na Filipinima je u klimatskoj parnici priznao pravni lek koji se naziva nalog *Kalikasan* (priroda); ovo je sudski nalog za zaštitu vrednosti i prava prirode bez potrebe da se dokaže direktna povreda ljudskih bića (Boyd, 2017, p. 92).

Sledeći interesantan slučaj od značaja za prava prirode je slučaj Alvarez i ostali protiv Perua (*Álvarez et al. v Peru*, Superior Court of Lima). U decembru 2019. sedmoro mladih ljudi podnelo je žalbu protiv peruanske vlade zbog njenog neuspeha da na adekvatan način odgovori izazovima koje nose klimatske promene. U tužbi se posebno potencira uticaj masovnog krčenja šuma na uživanje osnovnih ljudskih prava tužilaca, uključujući prava na zdravu životnu sredinu, život, vodu i zdravlje. Tužioci smatraju da ovim propustima država krši garantovana prava zajamčena kako ustavom, tako i međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima. U tužbenom zahtevu se traži da se Vladi naloži da se odrede konkretni ciljevi za smanjenje neto krčenja šuma i zaustavljanje deforestizacije u peruanskom Amazonu do 2025. godine (Challe, 2021).²⁶ Pored toga, tužbom se izričito zahteva i da se u peruanskom pravu prašumi Amazon prizna pravni subjektivitet (Challe, 2021), čime bi se umanjile, pa i sprečile štete koju pričinjavaju klimatske promene.

²⁵ Međutim, usled nemogućnosti da se pravni subjektivitet reka sprovede u praksi, Vrhovni sud je suspendovao dodeljeni subjektivitet (Sigal, 2019).

²⁶ Slučaj je u postupku odlučivanja.

Naredni slučaj vredan pažnje je slučaj u Argentini iz 2020. godine u kom je grupa građana zahtevala od države da se močvarama i delti reke Parane dodeli pravni subjektivitet s obzirom na to da se ovaj ekosistem smatra suštinskim za ublažavanje klimatskih promena i prilagođavanje njima. Takođe se zahteva da se reci dodeli zakonski čuvar koji bi nadzirao očuvanje ekosistema reke Parane i održivu upotrebu močvara (Supreme Court, *Asociación Civil por la Justicia Ambiental v Province of Entre Ríos, et al.*).²⁷

Vrhovni sud Pakistana je 15. aprila 2021. potvrdio odluku pokrajinske vlade Pendžaba kojom se zabranjuje izgradnja novih cementara u ekološki osetljivim zonama (Supreme Court, *D. G. Khan Cement Company v Government of Punjab, Pakistan*, 15 April 2021, pp. 7-23). Obrazlažući svoj stav, Sud je potvrdio da bi ove cementare mogle narušiti ekosisteme reka i podzemnih voda. U obrazloženju odluke takođe je priznat subjektivitet prirode.

Na osnovu svega iznetog primetno je da se sudska praksa postepeno stvara, ali da ona nije konzistentna. Nacionalni sudovi uglavnom ne daju subjektivitet svojoj prirodi, već samo određenim ekosistemima koji su od vitalnog značaja za lokalne autohtone narode. Parcijalno priznanje subjektiviteta određenim elementima stvara utisak da su se sudovi, razmatrajući subjektivitet prirode, pre svega vodili interesima autohtonih naroda i značajem prirode za njihov način života.²⁸

Zamisao da se priroda zaštiti kroz omogućavanje da sama postane strana u postupku koja bi preko zastupnika štitila svoje interese i samu egzistenciju je realna. Međutim, da bi subjektivitet prirode bio efektivan, bitno je pronaći unifikovano rešenje koje bi se uniformno primenjivalo kao međunarodni običaj.

Ishodi klimatskih parnica su po pitanju zaštite prirode varijabilni. Ipak, pozitivna strana i doprinos koje klimatske parnice imaju u priznanju prava prirode može se ogleđati u podizanju svesti javnosti u pogledu očuvanja biodiverziteta suprotstavljajući se projektima ekstrakcije koji bi se mogli pokazati destruktivnim za određeni ekosistem. Tužbe takođe skreću pažnju na pitanja ekološke

²⁷ Slučaj je u postupku odlučivanja.

²⁸ Izuzetak od ove prakse je slučaj Bangladeša koji je jedinstven u svetu po činjenici da su lokalni sudovi priznali subjektivitet svim rekama. Vrhovni sud je naložio Državnoj komisiji za zaštitu reka da bude čuvar svim rekama u Bangladešu (ClientEarth, 2019). Ovakva odluka je opravdavana činjenicom da se žele zaštititi plovni putevi od zagađenja s obzirom na to da novčane kazne nisu bile dovoljno efikasne, a i predstavlja progresivan korak ka priznanju prava prirode i precedent za sudske prakse. Međutim, sprovođenje ovakve sudske odluke može naići na ozbiljne izazove. Jedan od njih je da su reke transnacionalne i da se ne povinuju granicama, te se reke mogu zagađivati nesmetano na teritoriji druge države kroz koju protiču, što dovodi u pitanje efikasnost odluke suda. Drugo pitanje koje nije regulisano jeste to da li stanovništvo koje je do sada iskorišćavalo prirodne resurse reke i dalje poseduje to pravo i u kojoj meri (Sigal, 2019).

pravde sa kojima se suočavaju marginalizovane zajednice, posebno u pogledu položaja domorodačkih naroda čiji je način života usko povezan sa prirodom.

Za sada se prava prirode uglavnom u klimatskim parnicama štite kroz omogućavanje prava na zdravu i čistu životnu sredinu. Mnoge države proširile su svoja zakonska prava tako da u svojim pravnim sistemima priznaju ljudsko pravo na zdravu životnu sredinu. Ovo uključuje brojne evropske države među kojima su Španija, Francuska, Portugalija, Grčka i Finska. Priznavanje takvih prava trebalo bi da znači da se sprovodi najviša pravna zaštita prirode. Međutim, usled očiglednog štetnog dejstva klimatskih promena, mnoge biljne i životinjske vrste su blizu izumiranja, te je jasnije da je ostvarivanje ljudskog prava na zdravu životnu sredinu neostvarivo bez suštinske promene odnosa između čovečanstva i prirode (Saischek, 2019). Ljudi su deo prirode, što znači da se ljudske potrebe takođe moraju uzeti u obzir kada prava i interesi ekosistema dođu u sukob sa pravima čoveka. Sprovođenje i ostvarivanje istinskog ljudskog prava na zdravu životnu sredinu zavisi od zdravlja same prirodne sredine, zato je neophodno da se obezbede prava prirode na međunarodnom nivou.

6. Zaključak

Prava prirode su još uvek u nastajanju, iako borba za njihovo priznanje traje dugo i ostaje dosta otvorenih pitanja koja čekaju rešenja u budućnosti. Jedno od tih pitanja je pitanje ko i šta tačno može da traži u ime oštećenog subjekta i da li davanjem prava kao korelat nastaje i odgovornost prirode. Iz uporedne analize dosadašnjih rešenja poznata su dva pristupa pitanju prava na pokretanje postupka zaštite prirode: postupak može pokrenuti ili zakonski staralac prirode ili je omogućeno podizanje *actio popularis*-a.

Nakon analize može se zaključiti da su domorodački narodi imali ključnu ulogu u državama koje su prepoznale subjektivitet prirode, s obzirom na to da su države dale subjektivitet onim entitetima koji su od posebnog značaja za život autohtonih naroda. Može se zaključiti i da se subjektivitet najčešće priznaje rekama, prašumama i šumama. Ono što je zajedničko svim zakonodavstvima koja su prepoznala pravni subjektivitet prirode jeste to da je prirodi priznato pravo na zaštitu od degradacije, na egzistenciju, razvoj i reprodukciju.

Kada je reč o klimatskim parnicama, iz uporedne analize se može zaključiti da one imaju određenog, ali ne prevelikog značaja za subjektivitet prirode i da se najveći doprinos može videti u podizanju globalne svesti o degradaciji koju priroda trpi usled klimatskih promena.

Priznanje međunarodnog subjektiviteta prirode je neophodno za efikasnije rešavanje eskalirajućih problema životne sredine kao što su klimatske promene i ogroman gubitak biodiverziteta. Iako nijedan međunarodni ugovor ne priznaje subjektivitet prirode, važno je istaći da Nulti nacrt za globalni okvir biodiverziteta nakon 2020. godine poziva na njeno priznanje. Značajan korak ka priznanju pravnog subjektiviteta prirode predstavljalo bi usvajanje Univerzalne deklaracije o pravima prirode ili Deklaracije o pravima Majke prirode od strane Generalne skupštine UN. Ostaje otvoreno, između ostalog, i pitanje kako u budućnosti rešiti problem suprotstavljenih ljudskih prava i prava prirode i kako dovesti suprotstavljena prava u stanje uravnoteženosti.

Literatura

- Akchurin, M. 2015. Constructing the Rights of Nature: Constitutional Reform, Mobilization, and Environmental Protection in Ecuador. *Law and Social Inquiry*, 40, pp. 937-968.
- Babcock, H.M. 2016. A Brook with Legal Rights: The Rights of Nature in Court. *Ecology Law Quarterly*, 43(1), pp. 1-51.
- Boyd, D.R. 2017. *The Rights of Nature: A Legal Revolution that Could Save the World*. ECW Press.
- Brei, A. 2013. Rights & Nature: Approaching Environmental Issues by Way of Human Rights. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 26 (2), pp. 393-408.
- Bugge, H. 2013. Twelve Fundamental Challenges in Environmental Law. In: Voigt, C. (ed.), *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental Law*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 3-26.
- Coward, H. 2003. Hindu Views of Nature and the Environment. In: Selin, H. (ed.) *Nature Across Cultures. Science Across Cultures: The History of Non-Western Science*, Vol 4. Dordrecht: Springer, pp. 411-419.
- Hsiao, E.C. 2012. Whanganui River Agreement – Indigenous Rights and Rights of Nature, *Environmental Policy and Law*, 42/6, pp. 371-375.
- Kauffman, C.M. & Martin P.L. 2018. When Rivers Have Rights: Case Comparisons of New Zealand, Colombia, and India, *Association Annual Conference San Francisco*, April 4, pp.1-22.
- Nash, R. 1989. *The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics*. University of Wisconsin Press.

- Sheehan, L. 2013. Realizing Nature's Rule of Law through Rights of Waterways. In: Voigt, C. (ed.). *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental Law*. Cambridge University Press, pp. 222-240.
- Stone, C.D. 1972. Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects. *Southern California Law Review*, 45(2), pp. 450-501.
- Tanasescu, M. 2016. Local, National, and International Rights of Nature. In: *Environment, Political Representation and the Challenge of Rights*. London: Macmillan Palgrave, pp. 107-128.
- Taylor, B. et al. 2020. The Need for Ecocentrism in Biodiversity Conservation. *Conservation Biology*, 34(5), pp. 1089-1096.
- Tigre, M.A. 2021. Indigenous Communities of the Lhaka Honhat (Our Land) Association v. Argentina, *The American Journal of International Law*, 115(4), pp. 706-713.
- Tintor, Lj. 2021. Perspektiva ekocida kao međunarodnog krivičnog dela, *Zbornik radova 34. susreta Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović*, Tom I, pp. 275-292.
- Tintor, Lj. 2021. Značaj slučaja Urgenda za razvoj klimatskih parnica na području Evrope, *Strani pravni život*, 65(2), pp. 249-265.
- Todić, D. 2021. Prirodni resursi u međunarodnim ugovorima – od suverenih prava država do zajedničke brige čovečanstva. *Strani pravni život*, 65(3), pp. 391-405.
- Villavicencio Calzadilla, P. & Kotzé, L.J. 2018. Living in Harmony with Nature? A Critical Appraisal of the Rights of Mother Earth in Bolivia. *Transnational Environmental Law*, 7(3), pp. 397-424.
- Wasche, T. 2022. Who Owns Nature? About the Rights of Nature. *Estudios de Filosofía*, Enero-junio, 65, pp. 49-68.

Pravni izvori

- African Commission on Human and People's Rights. ACHPR/Res 372 (LX) Resolution on the Protection of Sacred Natural Sites and Territories, 2017. Dostupno na: <https://www.achpr.org/sessions/resolutions?id=414> (14. 1. 2022).
- Amendments to the Constitution of India, 2020. Dostupno na: <https://legislative.gov.in/sites/default/files/COI.pdf> (19. 1. 2022).
- Amendements à la Constitution française et à la Charte de l'environnement, 2018. Dostupno na: <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload716.pdf> (14. 4. 2022).

- Bolivian Law 071, Ley de Derechos de la Madre Tierra, 21 December 2010. Dostupno na: <http://www.worldfuturefund.org/Projects/Indicators/motherearthbolivia.html>.
- Code de l'environnement de la province Des Iles Loyaute, 2016. Dostupno na: <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload704.pdf> (19. 1. 2022).
- Constitution of the Republic of Ecuador, 2008. Dostupno na: <https://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Ecuador/english08.html> (14. 1. 2022).
- Constitution of the Republic of El Salvador, 2020. (na španskom jeziku). Dostupno na: <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload990.pdf> (14. 1. 2022).
- Convention on Biological Diversity (CBD) adopted by General Assembly UN, 29 December 1993. Dostupno na: <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf> (22. 2. 2022).
- General Assembly, Resolution 63/278, International Mother Earth Day, A/RES/65/164, 22 April 2009.
- General Assembly, Resolution 71/232, Harmony with Nature, 21 December 2016. Dostupno na: <https://digitallibrary.un.org/record/858695> (22. 2. 2022).
- General Assembly, Resolution Harmony with Nature A/RES/65/164, 20 December 2010.
- General Assembly, Consumer Protection Resolution, A/RES/39/24, 16 April 1985.
- Great Ocean Road and Environs Protection Act 2020, No. 19 of 2020, 16 June 2020, section 1. Dostupno na: <https://content.legislation.vic.gov.au/sites/default/files/2020-06/20-019aa%20authorised.pdf> (14. 4. 2022).
- IPCC report- Impacts, Adaptation and Vulnerability, 2022. pp.10-29. Dostupno na: https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/downloads/report/IPCC_AR6_WGII_SummaryForPolicymakers.pdf (8. 4. 2022).
- PL 6957/2020-CR-National Law / Federal Act of Peru, 2020 (na španskom jeziku). Dostupno na: <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload1107.pdf> (19. 4. 2022).
- Resolution 48/13 adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. Dostupno na: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/289/50/PDF/G2128950.pdf?OpenElement> (14. 4. 2022).
- Rio Declaration on Environment and Development, adopted by General Assembly UN (June 14, 1992). Dostupno na: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (14. 4. 2022).
- The Universal Declaration of the Rights of Mother Earth, Draft proclaimed on 22 April 2010. Dostupno na: http://www.enviropaedia.com/topic/default.php?topic_id=337 (10. 4. 2022).

- Treaty Settlement between the Whanganui Iwi and the Crown Government, 2012. pp.4-14. Dostupno na: <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload664.pdf> (10. 4. 2022).
- Updated Zero Draft of the Post-2020 Global Biodiversity. Dostupno na: <https://www.cbd.int/article/zero-draft-update-august-2020> (14. 4. 2022).
- Yarra River Protection – Wilip-gin Birrarung murrong Act 2017. Dostupno na: <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload1000.pdf> (14. 1. 2022).
- Zakon o zaštiti potrošača, *Službeni glasnik RS*, br. 88/2021.

Sudska praksa

- Courte de constitutional Guatemala, 7 November 2017.
- Superior Court of Lima, *Álvarez et al v Peru*, December 16, 2019.
- Supreme Court of Argentina, *Asociación Civil por la Justicia Ambiental v Province of Entre Ríos et al.* 2020.
- Colorado Federal Court, *Colorado River Ecosystem v State of Colorado*, December 4, 2017.
- Supreme Court of Pakistan, *D. G. Khan Cement Company v Government of Punjab*, April 15, 2021.
- Supreme Court of Colombia, *Future Generations v Ministry of the Environment and Others*, February 12, 2018.
- Inter-Am. Ct. H. R., *Indigenous Communities Members of the Lhaka Honhat Association v Argentina*, February 6, 2020.
- Inter-Am. Ct. H. R., *The Environment and Human Rights, Advisory Opinion Requested by the Republic of Colombia*, OC-23/17 of November 15, 2017 SCOTUS, *Sierra Club v Morton*, 405 U.S.S. Ct. 1972.

Internet izvori

- ACRLC, 2021. *Rights of Nature*. Dostupno na: <https://www.aclrc.com/rights-of-nature> (15. 1. 2022).
- CELDF, 2021. *Rights of Nature Timeline*. Dostupno na: <https://celdf.org/rights-of-nature/timeline/> (12. 1. 2022).
- CELDF, 2016. *Rights of Nature FAQs*. Dostupno na: <https://celdf.org/2016/03/rights-nature-faqs/> (12. 1. 2022).

- Challe, T. 2021. *The Rights of Nature- Can an Ecosystem Bear Legal Rights*. Dostupno na: <http://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2021/04/22/the-rights-of-nature-can-an-ecosystem-bear-legal-rights/> (12. 1. 2022).
- ClientEarth, 2019. *Legal Rights of Rivers – An International Trend?* Dostupno na: <https://www.clientearth.org/projects/access-to-justice-for-a-greener-europe/updates/legal-rights-of-rivers-an-international-trend/> (22. 1. 2022).
- Declaration for the Rights of the River. Dostupno na: <https://www.tavignanu.com/sica/declaration-des-droits-du-fleuve-tavignanu> (19. 2. 2022).
- ESRC-NET, Asia Indigenous Peoples Pact (AIPP). Dostupno na: <https://www.esrc-net.org/member/asia-indigenous-peoples-pact-aipp> (14. 1. 2022).
- GARN. Dostupno na: <https://www.garn.org/> (19. 2. 2022).
- Kuplet, 2022. *Šta je ekosistem? Njegova definicija i značenje 2021*. Dostupno na: <https://sr.awordmerchant.com/ecosistema#menu-1> (11. 4. 2022).
- O'Brien E. 2021. *An International Crime of "Ecocide": What's the Story?* Dostupno na: <https://www.ejiltalk.org/> (12. 1. 2022).
- Pediaa. 2021. *What Is the Difference between Anthropocentrism Biocentrism and Ecocentrism?* Dostupno na: <https://pediaa.com/what-is-the-difference-between-anthropocentrism-biocentrism-and-ecocentrism/#:~:text=The%20main%20difference%20between%20anthropocentrism,the%20ecosystem%20as%20a%20whole> (15. 2. 2022).
- Saischek, V. 2019. *The Rights of Nature – A Possible Solution to the World's Ecological Crisis*. Dostupno na: <https://www.monon.eu/en/english-the-rights-of-nature-a-possible-solution-to-the-worlds-ecological-crisis/> (14. 1. 2022).
- Sigal, S. 2019. *This Country Gave All Its Rivers Their Own Legal Rights*. Dostupno na: <https://www.vox.com/future-perfect/2019/8/18/20803956/bangladesh-rivers-legal-personhood-rights-nature> (22. 2. 2022). UN, 2021. *UN Harmony with Nature*. Dostupno na: <http://www.harmonywithnatureun.org/rightsOfNature/> (15. 2. 2022).
- Vashisht, T. 2020. *Anthropocentric v. ecocentric approach to the environment*. Dostupno na: <https://blog.ipleaders.in/anthropocentric-v-ecocentric-approach-to-the-environment/> (11. 4. 2022).
- Wilton, F. 2017. *Respect Sacred Natural Sites to Guarantee Human Rights, Says New African Commission Resolution*. Dostupno na: http://www.iwgia.org/publications/search-pubs?publication_id=763 (11. 4. 2022).
- Yarilagadda, T. 2021. *Does Nature Have Legal Rights? The Answer as Not Simple as You Think*. Dostupno na: <https://www.inverse.com/science/does-nature-have-legal-rights> (14. 1. 2022).

Ljubomir Z. Tintor

PhD Student, Faculty of Law, University of Belgrade, Serbia

e-mail: *ljubomir.tintor@yahoo.com*

SUBJECTIVITY OF NATURE IN INTERNATIONAL LAW – BETWEEN FICTION AND REALITY

Summary

The harmful impacts of climate change threaten to destroy the planet's biodiversity and damage many ecosystems. Therefore, the idea was revitalized among experts that nature should be given international subjectivity in order to enable its existence and to protect its rights. The article presents the history of the idea of nature becoming a legal entity, then discusses what is meant by the term „rights of nature” and how this term is regulated in international instruments. It also gives an overview on how the law of nature is regulated at the national level in the countries that have so far regulated this issue and recognized the subjectivity of nature. It points to the climate lawsuits that have been initiated, in which the issue of nature rights has been raised. Finally, it addresses the challenges of potentially assigning subjectivity to nature. The author advocates the idea of recognizing nature's subjectivity and that there are already certain grounds for that in international law.

Keywords: environment, nature rights, climate change, legal subjectivity, climate litigation.

Primljeno: 3. 3. 2022.

Izmenjeno: 7. 6. 2022.

Prihvaćeno: 25. 7. 2022.